

УДК 655.58:821.161.2–94Єфремов

Історія видавництва «Вік» у спогадах Сергія Єфремова

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

вул. Степана Дем'янчука, 4,
33000, Рівне, Україна

halich48@ukr.net

ORCID 0000-0002-5926-0726

© Галич О., 2022

Мемуари С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)», що були написані понад 100 років тому, серед іншого розкривають авторське бачення історії створення одного з перших на Наддніпрянщині українського видавництва «Вік», передають роль відомих громадських діячів у його діяльності, відтворюють імена авторів та окремі книжки, які побачили світ у видавництві на рубежі XIX – XX ст.

Метою статті є на матеріалі спогадів С. Єфремова 1920 – 1921 років з'ясувати історію видавництва «Вік», що одним із перших на підросійській Україні розпочало свою діяльність на межі XIX і XX століть, показати головну його продукцію, зокрема, тритомну антологію української літератури, присвячену століттю публікації перших трьох частин «Енеїди» І. Котляревського та її значення для української культури. І все це зробити у суб'єктивному баченні подій автором спогадів. Ідея створити видавничо-літературний гурток, що згодом перетворився в українське видавництво з назвою «Вік», з'явилася в середовищі київських семінаристів. Помітний вплив на них і, зокрема на С. Єфремова, справив український письменник О. Кониський, один із тих, хто стояв біля витоків Загальної української безпартійної демократичної організації, до якої приєдналася й київська Громада. На зібраннях цієї організації С. Єфремов неодноразово чув виступи О. Кониського, якому належала ідея створити українське видавництво. Останній дав 75 карбованців, які стали стартовим капіталом видавництва. У налагодженні його роботи чимало важила організаційна діяльність. С. Єфремов згадував київські локації, на яких збиралися молоді люди, щоб обговорити плани на майбутнє й оперативні заходи для функціонування видавництва. Для історії видавничої справи в Україні є особливо цінною інформація в спогадах про людей, що були залучені до роботи видавництва (на ранніх етапах В. Доманицький, О. Лотоцький, брати Пилинські, О. Грушевський, Д. Антонович, О. Рагозинський, Давидов, Примаченко, О. Гавриш та ін.). Пізніше — Ф. Матушевський, В. Бачинський, В. Дурдуковський, В. Прокопович. Восени 1900 року у видавництві «Вік» працювали: Г. Берло, Я. Шульгин, Ол. Грушевський, М. Опкоков, М. Павловський, М. Страшкевич, В. Прокопович, Ю. Квасницький. Апогеем роботи видавництва стала підготовка й випуск поетичної збірки «Вік». А потім ще трьох томів, доповненого тому поезії та двох томів прози.

Це видавництво стало провідним в Україні й функціонувало до 1919 року, коли його заборонила більшовицька влада. С. Єфремов в останні роки його діяльності активної ролі не відіграв.

Ключові слова: документальна література, мемуари, українське книговидання, видавництво «Вік», українська література.

HISTORY OF THE “VIK” PUBLISHING HOUSE IN SERHII EFREMOV MEMORIES

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor

Academician Stepan Demianchuk International

University of Economics and Humanities

4, Stepan Demianchuk St., 33000, Rivne, Ukraine

e-mail: halich48@ukr.net

ORCID 0000-0002-5926-0726

S. Efremov's memoirs “On the Days of the Past (memories)”, which were written more than 100 years ago, reveal, among other things, the author's vision of the history of creating one of the first Ukrainian publishing houses “Vik” in Nadniproian Ukraine, convey the role of famous public figures in its activities, reproduce the names authors and individual books that were published in the publishing house at the turn of the 19th and 20th centuries.

The purpose of the article is to find out the history of the publishing house “Vik”, based on the material of S. Efremov's memoirs from 1920 to 1921, which was one of the first in sub-Russian Ukraine to start its activities at the turn of the 19th and 20th centuries, to show its main products, in particular, a three-volume anthology of Ukrainian literature, dedicated to the centenary of the publication of the first three parts of I. Kotliarevskyi's “Eneida” and its significance for Ukrainian culture. And to do all this in the subjective vision of events by the memories author. The idea to create a publishing and literary circle, which later turned into a Ukrainian publishing house called “Vik”, appeared among Kyiv seminarians. A notable influence on them and, in particular, on S. Efremov, made the Ukrainian writer O. Konyskyi, one of those who stood at the origins of the General Ukrainian Non-Party Democratic Organization, which was joined by the Kyiv Community. At the meetings of this organization, S. Efremov repeatedly heard the speeches of O. Konyskyi, who had the idea to create a Ukrainian publishing house. The latter gave 75 karbovanets, which became the starting capital of the publishing house. Organizational activity played an important role in establishing his work.

S. Efremov mentioned Kyiv locations where young people gathered to discuss plans for the future and operational measures for the functioning of the publishing house. For the history of publishing in Ukraine, there is particularly valuable information in the memoirs of people who were involved in the work of the publishing house (in the early stages V. Domanyskyi, O. Lototskyi, the Pylynski brothers, O. Hrushevskyi, D. Antonovych, O. Rahozytskyi, Davydov, Prymachenko, O. Havrysh, and others). Later: F. Matushevskyi, V. Bachynskyi, V. Durdukovskyi, V. Prokopovych. In the autumn of 1900, H. Berlo, Ya. Shulhyn, Ol. Hrushevskyi, M. Oppokov, M. Pavlovskyi, M. Strashkevych, V. Prokopovych, Yu. Kvasnytskyi. The apogee of the publishing house's work was the preparation and release of the poetry collection “Vik”. And then three more volumes, supplemented by a volume of poetry and two volumes of prose.

This publishing house became the leading one in Ukraine and functioned until 1919 when it was banned by the Bolshevik authorities. S. Efremov did not play an active role in the last years of its activity.

Keywords: documentary literature, memoirs, Ukrainian book publishing, “Vik” publishing house, Ukrainian literature.

Актуальність проблеми

Мемуари С. Єфремова, написані у 1920 — 1921 рр., містять низку фрагментів, пов'язаних із історією української видавничої справи та книгодрукування на зламі XIX — XX століть. Це яскравий приклад документалістики, котра поступово приходить на зміну художній літературі. Тут треба врахувати, що література non fiction, так називають документалістику в західному літературознавстві, або література факту в польській науці про літературу, зародилася у світовій літературі набагато раніше, ніж з'явилися мемуари «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова. Аналіз документального твору відомого вченого надає можливість заповнити певні прогалини в історії української видавничої справи, уточнити імена людей, завдяки яким з'явилося видавництво «Вік», пролити світло на друкування антології «Вік».

Постановка проблеми. Нам уже доводилося надрукувати в «Українському інформаційному просторі» низку статей про документалістику С. Єфремова. Зокрема, побачила світ наша праця про його юнацький щоденник, рецепцію бачення цим науковцем часопису «Киевская Старина», коло періодики, яку читав молодий С. Єфремов. Тут же були надруковані наші розвідки про зародження під впливом революції 1905 року періодики українською мовою в Україні, а також про царську цензуру й цензорів у діяльності цього автора. Стаття про висвітлення історії видавництва «Вік» розкриває низку маловідомих або й зовсім невідомих фактів із історії видавничої справи в Україні.

Стан вивчення проблеми

Мемуарні твори в історії європейських літератур, зокрема й української, пройшли непростий шлях, витоки якого криються ще в античні часи, котрий став у минулому сторіччі суттєвим моментом еволюційного розвитку новітньої літератури non fiction, яка на порозі XXI ст. ще більше зміцнила власні позиції. В українській науці є чимало праць про документальну літературу, проте мемуари С. Єфремова все ще знаходяться на маргінесах інтересів українських науковців, хоча про самого автора статті написано чимало праць, особливо здійснених на початку нинішнього століття. Про видавництво «Вік» та його історію поки що написано небагато, вона обмежується здебільшого стислими згадками в підручниках та енциклопедичних виданнях. Тут треба звернути увагу на працю М. Тимошика, який стисло розповідає про заснування 1896 року в Києві О. Лотоцьким, С. Єфремовим, В. Доманицьким, Ф. Матушевським видавництва, яке спеціалізувалося на виданні книжок класиків української літератури (Тимошик, 2007, с. 249–250). Більш розгорнуто діяльність українського видавництва висвітлено в «Літературознавчій енциклопедії». Тут одна стаття повністю присвячена історії видавництва, а друга — тритомній антології «Вік. 1798–1908», надрукованій у цьому ж видавни-

цтві (Ковалів, 2007, с. 184–185). Докладніше про «Вік» йдеться в кандидатській дисертації В. Хоню (2000).

Об'єкт вивчення. Документальний твір С. Єфремова, написаний у 1920 — поч. 1921 рр., є об'єктом дослідження в цій праці. Серед багатьох важливих проблем, які розглянуто в мемуарах «Про дні минулі (спогади)», для нас суттєвими є питання, що стосувалися історії створення та розвитку видавництва «Вік», ролі С. Єфремова в його діяльності, рецепції бачення ним роботи віковиків.

Завдання статті. На матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920 — 1921 років з'ясувати історію створення та діяльності видавництва «Вік», назвати імена людей, що стояли біля витоків видавництва, передати їхню роль у просуванні у світ української літератури, розкрити труднощі роботи в умовах російської царської цензури.

Виклад матеріалу

Мемуари С. Єфремова розкривають ще один напрям діяльності вченого, журналіста, літературознавця, що полягав у розкритті його ролі як видавця й одного з організаторів видавництва «Вік», час функціонування якого припадає на кінець 90-х років XIX ст. — початок XX ст. Спершу в середовищі семінаристів з'явилася ідея створити видавничо-літературний гурток, який згодом перетворився у видавництво з назвою «Вік». Це видавництво стало провідним в Україні й функціонувало до 1919 року, коли його заборонила більшовицька влада. У спогадах про це С. Єфремов зазначав так: «Тим часом до громади та літературних знайомостей прибавивсь ще один — спеціальний — орган, який вже просто поставив собі за мету літературну роботу та видавництво. Маю на увазі той видавничо-літературний гурток, що згодом придбав собі назву «Вік» і чимало попрацював наприкінці 90-х та на початку 900-х років, зробившись предтечею інших українських видавництв у Києві і будучи єдиним до 1905 р. великим українським видавництвом» (Єфремов, 2011, с. 384). Ще навчаючись у Київській духовній семінарії, С. Єфремов зрозумів, що просвітницька діяльність посідає важливе місце в пробудженні національної самосвідомості українського народу, а для цього його треба забезпечити дешевими книжками рідною мовою, брак яких відчувався на селі: «Видання для народу семінарська громада на першу ставила чергу своєї діяльності, бо в своїх просвітніх заходах на селі страшенно ми відчували брак української книжки. Дехто пробував навіть дещо робити, — так, Скочковський видав був громадським коштом книжечку «Чия робота важча» (у Києві, 1891), входили в розуміння з такими видавцями, як Наголкін, Гомолинський тощо (оповідання Чулая-Грушевського). Особливо ці видавничі заміри оживились, коли в Києві з'явивсь Ол[ександр] І[ванович] Лотоцький (тут помилково написано по-батькові Лотоцького. Він — Гнатович, С. Єфремов писав — Ігнато-

вич. — О. Г.) з його замилюванням до книжкової справи та енергією. З другого боку, видавницький почин Б. Грінченка в Чернігові показав нам, що навіть за божевільних часів цензурного терору дещо таки можна робити» (Єфремов, 2011, с. 384).

Помітний вплив на С. Єфремова справив О. Кониський, український письменник, один із тих, хто стояв біля витоків всеукраїнської політичної організації, до якої приєдналася й київська Громада. На зібраннях цієї організації С. Єфремов неодноразово чув виступи О. Кониського, якому належала ідея створити українське видавництво: «І я пам'ятаю, що про видавництво у нас були часто і досить докладні розмови і на громаді, і у Кониського. Плани були, звичайно, дуже скромні: пригадую, що вже пізніше, коли видавництво наше почало функціонувати, Олександр Яковлевич як ідеал виставляв спроби видавати одну книжечку на місяць: «Місяць — та й книжечка, місяць — та й книжечка», — і всі ми тільки зітхали перед такою недосяжною перспективою. Але довго розмови так і лишались розмовами і не було за що рук зачепити, бо на початок справи треба ж хоч сотня карбованців» (Єфремов, 2011, с. 384). Врешті-решт О. Кониський дав на видавництво 75 карбованців. С. Єфремов не знав, звідки ті гроші, чи їх письменник назбирав, чи, можливо, дав власні гроші. Проте саме ці карбованці стали тією матеріальною підтримкою, з якої розпочалася діяльність видавництва.

Спогади С. Єфремова доносять неповторні подробиці початку діяльності видавництва. Автор передає деталі першої наради щодо видавництва. Розповідає про дилему, що виникла перед С. Єфремовим: піти до театру, де йшла п'єса «Мартин Боруля» чи взяти участь у нараді: «Було це року 1895-го. Раз якось восени, мабуть, у вересні. Лотоцький сказав мені прийти увечері на М[аріїнсько]-Благовіщенську ул. до студента Доманицького — «буде нарада про видавництво». Я й зрадів, бо справа була мені цікава, — і я засмутився, бо мав на той вечір білету в театр на «Мартина Борулю», а я тоді просто захоплювався Саксаганським та Карпенком-Карим за першого їх приїзду до Києва і, прослухавши дві перші вистави («Безталанну» та «Наймичку»), летів би на кожну виставу з участю цих артистів. Признаюсь, таки трохи вагався. Але потім, зваживши, що «Мартин Боруля» од мене не втече іншим разом, а нарада буде тільки раз, побрався ввечері на М[аріїнсько]-Благовіщенську вулицю, маючи до того ж таємну надію, що, може, там справа не затягнеться і я встигну-таки хоч на половину вистави: там мала мене ждати моя звичайна того часу театральна компанія — Дурдуківські» (Єфремов, 2011, с. 384–385).

С. Єфремов докладно перелічує учасників наради, на якій було прийнято рішення про створення видавництва, яке в перші роки своєї діяльності навіть не мало назви. Автор спогадів дуже лаконіч-

но описує інтер'єр приміщення, де відбулася ця нарада: «В невеликій студентській кімнаті, десь у флігелі на М[аріїнської]-Благовіщенській, між Тарасівською та Володимирівською улицями (числа не пам'ятаю), восени 1895 р. народилося наше видавництво» (Єфремов, 2011, с. 385).

Далі він називає імена учасників, супроводжуючи окремих із них лаконічними портретними характеристиками: «Окрім господаря, молодого стрункого юнака Доманицького, тоді першокурсника, Лотоцького та мене, пригадую ще братів Пилинських, Дениса та Костя, і на вікні бородату постать Ол[ександра] С[ергійовича] Грушевського, теж студента-первокурсника» (Єфремов, 2011, с. 385). Про останнього С. Єфремов пише докладніше, наголошуючи, що мова йде про брата М. Грушевського, який за рік до цього перебрався до Львова і підтримував із молоддю, до якої належав сам автор спогадів, зв'язки, прохаючи надсилати йому літературні та наукові твори. О. Грушевський, згадував С. Єфремов, «притяг нашу увагу як брат нашої надії й гордоців Мих[айла] Сергійовича, якого тільки за рік до того виріядили ми до Львова і часто з ним листувались, дістаючи всілякі накази й замовлення літературного й наукового змісту. Більше, скільки пригадую, не було нікого: це ж були немов установчі збори, на яких ми мали поміркувати про нових співробітників та визначити план роботи» (Єфремов, 2011, с. 385).

Автор мемуарів не забув і про О. Кониського, якого на нараді фізично не було, але він «невидимо присутній був, ... якого ми вважали за свого почесного члена й співробітника: порозумівшись з ним, ми й починали свою роботу. Розмова затяглася. Названо було цілу низку співробітників, здебільшого студентів, товаришів Доманицького; потім обмірковано план. Говорив і планував найбільше Лотоцький, який і потім, до самого свого од'їзду до Петербурга року 1900-го, був душею видавництва; репліки подавав Д. Пилинський, решта більш прислухалася» (Єфремов, 2011, с. 385).

За свідченням С. Єфремова, ухвала наради була достатньо конкретно: доручено було переписувати й подавати до цензури рукописи класиків, створювати брошури науково-популярного змісту. Там же було ухвалене рішення видати першу книжку. Це був твір ініціатора створення видавництва, О. Кониського «У тісної баби»: «На таку вже мавсь, здається, цензурний дозвіл, і Д. Пилинському доручено підшукування й зносини з друкарнею» (Єфремов, 2011, с. 385). Пам'ять С. Єфремова зберегла імена учасників першої наради, про яких, наприклад, нічого не сказано в матеріалі «Літературознавчої енциклопедії». Зокрема, імена братів Пилинських, Дениса і Костя, О. Грушевського відсутні серед засновників майбутнього видавництва «Вік».

У спогадах йдеться також, що С. Єфремов по закінченні наради помчав до театру, де встиг подивитися останню сцену спектаклю: «Зі-

брання закінчилось десь по 11-тій, і я побіг мерщій до театру Бергоньє на Фундуклівєвську ул. і застав якраз останню сцену, як Боруля палить папери. Було трохи досадно, що втратив гарну втіху, але свідомість того, що розпочинається нова корисна справа, гамувала досаду, й по дорозі з театру я діливсь з приятелями вражіннями з зібрання та планами й замірами видавництва» (Єфремов, 2011, с. 385).

У діяльності видавництва багато важила добре налагоджена організаційна робота. С. Єфремов згадував про початок діяльності, окреслював локації, на яких збиралися молоді люди, щоб обговорити плани на майбутнє й оперативні заходи. Особливо цінною є інформація в спогадах про людей, що були залучені до роботи видавництва: «Видавництво, воно спочатку, першого періоду свого існування не мало ніякої назви — почало працювати досить енергійно. Збирались ми щотижня, здається... здебільшого у Доманицького (покоїк з окремим ходом з Кузнечної ул. або на мезоніні) та у Дм[итра] («Муха») Антоновича, якого незабаром Доманицький зтяг до нашого товариства; часом у Кониського. Взагалі народу перевернулось у нас чимало, здебільшого студентів — товаришів Доманицького: пам'ятаю Ол. Рагозинського, Давидова, Примаченка, О. Гавриша, був якось раз чи двічі навіть В. Чаговець у здоровій смушевій шапці. Але ця публіка була якось надто текуча, випадкова й довго не держалась гурту: взявши роботу і не зробивши її, чоловік незабаром одходив і зникав; так зник, напр[иклад], і Чаговець, наобіцявши багато, але опинившись за якийсь рік-два серед російсько-патріотичної компанії. Коли ж обидва Пилинські виїхали з Києва, то постійними та незмінними співробітниками видавництва лишилися тільки Лотоцький, Доманицький та я, аж поки згодом добравсь вже шириий та нерозривний гурток співробітників. Але то формування було вже пізніше, року 1898–99, коли почавсь другий період роботи, вже з фірмою «Віку» (Єфремов, 2011, с. 386). Частина студентів, що залучалася до діяльності видавництва, виявилися людьми випадковими. Не впоравшись зі взятими на себе зобов'язаннями, вони поступово відходили від діяльності, а часом перекидалися на протилежний бік. С. Єфремов згадував у зв'язку з цим ім'я студента київського університету В. Чаговця, що пізніше опинився на боці російських чорносотенців.

Спогади С. Єфремова розкривають виробничу кухню видавництва на початку його діяльності, коли все впиралося в брак коштів, пошуки друкарні, розповсюдження книжок: «На зібраннях ми читали й обмірковували виготовлені праці, розподіляли роботу, вирішали практичні справи з друкарнею, розповсюдженням надрукованих книжок, з фінансами і т. п.» (Єфремов, 2011, с. 386). Автор мемуарів наголошує на значній ролі в процесі створення видавництва В. Доманицького, пізніше відомого літературознавця, фольклориста, публіциста, який

на початковому етапі роботи «був за писаря та скарбника, а згодом і за коректора наших виданнів» (Єфремов, 2011, с. 386). Трохи нижче в спогадах С. Єфремов докладніше згадує про свого товариша: «Найбільш визначним з моїх нових знайомих, з яким ми щиро незабаром приятелювали, був незабутньої пам'яті Василь Доманицький. Ми були з ним земляки — з одного кута Звенигородщини: Пальчик, моє рідне село, од Колодистого, де жили батьки Доманицького, був усього верстов з 10 — 12. З Василем ми були майже однолітки. Але дивним за сільських обставин дивом ми не стрівались там, на селі, дітьми і вперше познайомились аж у Києві на зібранні видавничого гуртка» (Єфремов, 2011, с. 387). У спогадах, написаних через десятиліття після передчасної смерті друга, який помер 1910 року від хвороби легень, С. Єфремов дає високу оцінку постаті В. Доманицького: він «належав до того незвичайного типу людей, повз яких не проходиш, не помітивши, яких не можна минути, не спробувавши зв'язатись з ними міцними узами щиро-дружніх стосунків. І що найдивніше — сам він не тільки не нав'язувався на такі стосунки, але, навпаки, часто тікав од них» (Єфремов, 2011, с. 388). Мемуари містять розгорнутий психологічний портрет В. Доманицького: «Був натурою мімоза, що не терпить жадних різких рухів та доторкання й од них зараз згортає пелюстки своєї вразливої та ніжної душі. Сором'язливість у його була просто дівоча, він і червонів, як дівчина, коли огортала його ніяковість, і якимось несміливо поглядав своїми тихими очима крізь пенсне, лагідно всміхаючись, і погляд був у його якийсь виноватий, і крізь його прозирала тоді чиста, хороша, промениста душа. І при всій своїй дівочій скромності була це втілена енергія, працьовитість невтомна й незупинна, рух і порив — одне слово, Вітер, як ми його прозвали» (Єфремов, 2011, с. 388).

Високо оцінивши роль В. Доманицького в процесі налагодження роботи видавництва на етапі початку його діяльності, С. Єфремов наголошує на важких умовах праці, оскільки становлення видавництва відбувалося надто повільно, за перші роки існування було надруковано «три-чотири брошурки, та й то не знали, що з ними далі робити» (Єфремов, 2011, с. 386). Хронічно не вистачало коштів: витративши 75 карбованців на першу книжку, далі довелося збирати гроші по копійці, поки через пару років В. Антонович став давати невелику суму (100 карбованців) для роботи видавництва. Великою проблемою було розповсюдження книжок: українські книгарні в підросійській Україні були відсутні. Тому доводилося тримати надруковані книжки на складах і розповсюджувати «їх власними заходами — через студентів, семінаристів, які роз'їздились по селах тощо, а за такого способу розповсюдження не ставало, звичайно, ні книжечок, ні грошей» (Єфремов, 2011, с. 386).

Нам вже доводилося писати про нестерпні цензурні умови, про які згадував С. Єфремов (Див.: Український інформаційний простір, 2022, № 1). Із рукописів, що були надіслані до цензурного комітету, поверталися лише третина. Проте й вона була вся покреслена червоним кольором, тому доводилося більшість текстів викидати: «Це могло довести до розпачу, але ми якось не тратили ні надії, ні доброго гумору і все слали рукописи, — аж поки такі здобутки стали появлятися більші. Але це теж прийшло пізніше» (Єфремов, 2011, с. 387).

Спогади С. Єфремова містять згадку про Федора Павловича Матушевського, у майбутньому українського правника, політика, дипломата, а тоді учителя з Черкас, з яким автор мемуарів познайомився під час вечірки в Києві, присвяченій проводам М. Грушевського до Львова. Це знайомство допомогло С. Єфремову та його друзям у роботі видавництва: «В один з своїх приїздів Федір Павлович повідомив нас, що в Черкасах є друкар — його товариш-учитель, В. Колодочка, який шукає друкарської роботи і може навіть давати необмежений кредит. А як наші видавницькі фінанси були занадто невеликі, то надумали ми використати черкаського друкаря, — натурально, Федір Павлович став нам за посередника, помішника й коректора в Черкасах і таким чином зробивсь членом нашого видавничого гуртка задовго до того, як оселився в Києві (в Черкасах друковано №№ 5 —... народних виданнів «Віку»), і вже потім увійшов до його одразу як випробований і близький співробітник. Допомогла цьому надзвичайно хороша, сердечна, лагідна вдача його, що нагадувала з багатьох поглядів вдачу Василя Доманицького, тільки без його сором'язливості. В особі Матушевського «нашого полку прибувало» хороших товаришів та приятелів, зв'язаних ідейно й особисто» (Єфремов, 2011, с. 393–394).

Говорячи про видавництво, С. Єфремов не міг не згадати поруч й інші видавництва, які наприкінці XIX ст. займалися випуском української книги: «З 1893-го року в Чернігові Грінченко, а з 1895-го в Києві наш гурток, з 1898-го Доброчинне товариство в Петербурзі починають боротьбу за українське слово з системою» (Єфремов, 2011, с. 430). Спогади відображають сумніви й вагання першопрохідців випуску українських книжок. Для них у той час ще були незрозумілими як обсяг, так і наслідки праці. По мірі того, як ця праця розгорталася, то міцнішали надії та сподівання однодумців, розширювалася й арена їхньої роботи. С. Єфремов та його друзі поступово здобували те, чого ще недавно вони не могли досягти, їх не задовольнили колишні досягнення, їм хотілося більшого. І тут сталася дивина: «Цензура — ота божевільна російська цензура, подається й робить уступку за уступкою. Ми дійшли до таких виданнів, про які й мріяти колись не сміли. Яка-небудь книжка про Юрка Стефенсона або Чикаленкові «Розмови про сільське господарство» показують нам, що можна йти

цим шляхом до народу, що він не безнадійно закритий. Потроху виробляється ціла система поводження з цензурою, і досвід показав, що та система не була безплідною. А скоро появилася у більшому числі й різноманітна українська книжка — падав увесь колишній апарат протиукраїнських заходів: слово «ставало на сторожі» й довершало те, що починав театр» (Єфремов, 2011, с. 431).

Видавничий гурток без імені, а потім із найменням «Вік» став для С. Єфремова літературним притулком. До того ж, тут поряд були його друзі, позиції яких багато в чому були схожими: «З Лотоцьким та Доманицьким вже й поперед нас зв'язувала не тільки схожість у поглядах, планах та замірах, але й ті особисті симпатії, що в'яжуть найдужче і з часом, міцніючи, перетворюються в дружнє прив'язування, в глибоку приязнь» (Єфремов, 2011, с. 444). Вони часто думали про майбутнє свого видавництва: «За всяких змін у нашому видавничому гурткові ми троє лишались незмінно і часто, збігшись десь у О. Я. Кониського або в Лотоцького — він тоді вже скінчив академію і служив-бідував у Контрольній палаті — мріяли про те, як би розгорнути наше видавництво, поставивши його в рівень хоча б із чернігівським видавництвом Б. Грінченка. Пам'ятаю, з якою радістю, а разом і заздощами стріли ми брошюру «Про те, як вигадано машиною їздити. Про Юрка Стефенсона». Про Юрка Стефенсона по-українському! Ну, коли можна про Юрка Стефенсона, то чому не можна про Данте, Гутенберга і всіх світочів людськості, і про всі справи, якими живе людськість і до яких ми так бажали прилучити і наш український народ? І ми, де-небудь у тісній квартирці Лотоцького, поночі, поки посвітиться світло, розмовляли на ці теми й мріяли про наші майбутні видання» (Єфремов, 2011, с. 444–445).

Перші успіхи в друкуванні науково-популярних книжок надихнули друзів на конкретну роботу по розширенню подібної тематики: «Доманицький, пам'ятаю, склав брошюру про Лікурга, я написав про Гутенберга, переробляв і виготовляв до друку деякі давніші друкові популярні брошюри («Дещо про світ божий» та інші) і захопився нарешті ідеєю дитячої читанки. З усього, що я тоді читав по-українськи, я вибирав годяще для дітей, чимало поперекладав з російських читанок, як «Детский Мир» Ушинського, чимало й сам поскладав популярних нарисів. Зібравсь з того величезний матеріал, вироблено було план читанок, і декілька разів частки того плану в формі більш або менш важеньких рукописів посилали ми до цензури. Даремно! «Дети должны учиться по-русски», — ця фраза з резолюції з приводу однієї з наших дитячих брошюр недоступно за нами гналася й нищила результати праці. Зібраний мною матеріал я потім передав Лотоцькому, і він використав його в своїх «Вінках» — більшість аж через 20 років, як його зібрано...» (Єфремов, 2011, с. 445).

Окрім науково-популярних книжок, видавництво поступово наросло кількістю власної продукції: «За посередництвом Матушевського ми отащувались у Черкасах в друкарні В. Колодочки й випускали книжечку по книжечці, хоч тяжко допікав нам усім той друкар своєю повільністю. Виконання не могло успішитися не тільки з нашими мріями та планами, але й з можливостями: не вважаючи на весь терор цензурний, усе-таки збиралось у нас більше дозволених рукописів, правда, самих-но белетристичних, ніж могла понести наша друкарня і наші мізерні фінанси видержати» (Єфремов, 2011, с. 445). Частину рукописів було віддано київським видавцям. С. Єфремов називає їхні прізвища — Губанов, Ситін. Найкращі, науково-популярні, друкували в Добродійному товаристві в тодішній російській столиці Санкт-Петербурзі. Це Добродійне товариство вони називали нашою «Просвітою».

Спогади С. Єфремова (2011), засвідчують, що й фінансові можливості видавництва значно зросли, порівнюючи з тими 75 карбованцями, з чого все розпочиналося. А коли в 1897 році з'явилася перша українська книгарня, якою опікувалася «Киевская Старина», справи пішли ще краще. Видавцям уже не треба було займатися пакуванням книжок, їхньою розсилкою: «Тепер вони були вже в книгарні на складі; і хоч книжки українські йшли тоді помалу, все ж потроху продавались і вертали деяку копійку. Окрім того, заснована конспіративно 1897 р. Всеукраїнська організація давала нам зі своїх коштів невелику допомогу як своїй видавничій комісії — щось карбованців по 200 щороку. Але і матеріально, і духово наше видавництво все-таки ледве животіло, аж поки не прийшла нам щаслива гадка і обставини не дозволили її здійснити — ювілейного видання зразків української поезії» (с. 445–446).

Суттєвий прорив у роботі видавництва стався 1897 року. Саме тоді з'явився задум створити антологію української поезії за 100 років. С. Єфремов (2011) згадував: «Ідея цього видання, скільки собі пригадую, належить О. Я. Кониському. Року 1897-го, вважаючи, що на другий рік має одбутися 100-ліття од часу першого видання Котляревського «Енеїди», він якось запропонував нам узятись до складання збірника української поезії за 100 літ. Як зразок він розшукав і витяг свою давню, ще в 70-х роках складену і цензурою заборонену хрестоматію «Пашниця» з зразками поезій та життєписами авторів (рукопис цей Кониський згодом подарував мені)» (с. 446). С. Єфремов разом із друзями проаналізували рукопис «Пашниці» і побачили, що він на кінець століття досить уже застарів, але сама ідея видати антологію української поезії їм сподобалася, і вони вирішили її реалізувати. Спільними зусиллями був розроблений план видання, обрано авторів, кожному з працівників видавництва було доручено поперечитувати призначених йому поетів, вибрати в них кращі твори, зваживши

можливості проходження їх через цензуру. До віршів вирішили додати короткі відомості з біографій авторів. Оскільки роботи було багато, а часу обмаль, було вирішено залучити ще кількох людей. С. Єфремов, у цьому зв'язку називає ім'я Вол. Бачинського, випускника київської духовної семінарії, що тоді служив у Контрольній палаті. У спогадах автор зазначив: «Цілий рік ми працювали, збираючись щотижня, а то й частіше для обміркування поодиноких віршів. Кожен, що навибрав за тиждень, приносив на зібрання, і тут ми ще раз перечитували гуртом і остаточно ухвалювали — прийняти чи одкинути. Збирались ми у Кониського, а коли він на зиму виїхав до Криму, у Лотоцького або у Бачинського. Ці вечори лишили у мене по собі незабутнє вражіння» (Єфремов, 2011, с. 446).

Робота над антологією здружила колектив авторів. Зібрання для обговорення матеріалів виявилися для С. Єфремова та його друзів найкращим відпочинком. Це була нагорода за самовіддану працю. Спогади розкривають технологію роботи над книжкою, спроби обминути цензуру, порушення обраного художнього принципу подачі матеріалу: «Хоч як самі дбали, щоб усе нецензурне вичистити й вигладити, але сама ідея такого збірника була, як на ті часи, цілком нецензурною; хоч як ми з нею ховалися, але шило само вилізало з мішка, витикалося тим більше, що ми не могли обминути й деяких специфічних спокус нашого часу. Так, вибираючи авторів та з їхніх творів до збірки, ми взагалі поставили собі були художній принцип. Але подекуди свідомо одходили од цього принципа, маючи інші міркування. Так, напр[иклад], Костомарова включено тільки на те, щоб згадати в життєпису про його історичні праці; Морачевського — щоб подати публіці відомість про український переклад Євангелії» (Єфремов, 2011, с. 447). Фактично, антологія не тільки наводила зразки українських віршів за цілий вік, а й була своєрідною хрестоматією чи навіть підручником, який на той час міг бути в історії української літератури. Остаточну роботу для підготовки книжки до друку було доручено саме С. Єфремову: «Я дав переписати рукописа семінаристам-громадянам, що *gratis* допомагали видавництву переписуванням рукописів, одніс його оправити в палітурки, сам, ні з ким не радившись, бо члени гуртка пороз'їздилися тоді на Різдвяні свята, дав йому назву «Вік» і з сокрушеним серцем послав його в кінці грудня 1898 року до петербурзької цензури» (Єфремов, 2011, с. 447).

Пам'ять С. Єфремова зберегла епізоди очікування на дозвіл та підготовку потім видання книжки. Через три місяці була отримана звістка із Санкт-Петербурга, що друкувати книжку «Вік» було дозволено. Недовгим виявилось і чекання на цензурований примірник рукопису. На диво, цензурні втручання виявилися мінімальними. Тоді ж прийшла ідея, приєднати до тексту ще й додаток, над яким працював пе-

реважно О. Лотоцький. Рукопис додатку надіслали до Санкт-Петербурга десь через місяць. Поки розглядався в столиці додаток, члени колективу видавництва займалися технічною роботою, оскільки в їхній практиці ще не доводилося готувати до друку солідну книжку, велику за обсягом.

С. Єфремов у спогадах згадував, «що з самого початку 1899 року вже востаннє склалося те ядро співробітників видавництва, яке потім придбало собі назву «Вік». Були це три давніх члени — Лотоцький, Доманицький і я; до нас приєднався Матушевський, що вже покинув Черкаси і вступив до університету в Дорпаті (зараз Тарту в Естонії. — О. Г.), але за перших ж студентських розрухів викинутий був з університету і проживав у Києві за доглядача в залізничному пансіоні. П'ятим був В. Дурдуковський, що скінчив тоді вже академію і дякував у Вознесенській церкві на Подолі. Цих п'ятеро людей, до яких за рік ще приєднався і В'яч. Прокопович, тоді студент-первокурсник, об'єдналі між собою і поглядами, й особистою дружньою приязню, які розуміли одно одного часто з самого натяку, які ніколи не сварились і не витикали в товариській роботі свого особистого елемента, які не роздирались «принципіальними» змаганнями, які вдачею щасливо один одного доповняли — цих п'ятеро й були тоді справжнім видавництвом, «спільниками», «артільниками-крутільщиками», як жартуючи і ми себе часто звали, і нас сторонні люде, взявши цей термін з «Понад Дніпром» (Єфремов, 2011, с. 448).

Спогади відомого вченого засвідчують, що підготовка до видання поетичної антології забирала чимало часу у видавців. Розраховували, що книжка буде якнайліпшою, для її друку обрали найкращу в Києві друкарню, якою володів С. Кульженко (1836 — 1906), відомий видавець, друкар і землевласник. Щовечора С. Єфремов і його друзі збиралися, щоби вигадати якесь нове покращання книжки: «Надто визначався вигадками Лотоцький, і досі у мене стоїть перед очима його постать, як він описував вигляд майбутньої книги: Шрифт — «чудовище», «Вік» так — навкоси» — відповідний рух і захоплення, які нагадували нам Карпенкового Бонавентуру-копача» (Єфремов, 2011, с. 449). Мемуари чесно відтворюють фінансові труднощі, з якими стикнувся колектив видавців. На всі поліпшення потрібні були кошти, і, звичайно, чималі. Двома сотнями карбованців допомогла Рада української організації, членом якої був Лотоцький. Він же представляв у ній видавничу комісію. Всі прекрасно розуміли, що них грошей не вистачить. Коли Лотоцький показав С. Єфремову та іншим віковикам угоду з друкарем С. Кульженком на суму, що становила тисячі карбованців, всім стало страшно: «Прийшло нам тоді на думку випустити оповістки, — вперше, скільки мені відомо, ... в українській видавничій справі, та оповістити, також вперше, — на «Вік», а разом

і на дозволену до друку повість Левицького «Старосвітські батюшки та матушки». Ми сподівались таким способом зібрати ще сот дві-три, а решту покладали на ласку божу та на Купер'янову філософію «якось-то буде». З такими думками ми надписували оповістки й сотнями розсилали їх на адреси з «каталога українців» — звіттовлення Добродійного товариства, та на ті, що зібралися в нашій громадській книгарні, та членам і громадам організації. Пущено також кілька інформаційних заміток у газети. Наслідки цього перейшли все, що ми уявляли в найпалкіших своїх мріях. Передплата, на наше здивування, пішла дуже добре, записувались і прислали гроші і члени організації, і зовсім невідомі нам люде, — навіть ті «слонові» (по 4 карб.!) примірники, на які ми зроду-звіку не сподівались покупців, знайшлися охочі люде. Довелося побільшити число примірників з 1200 на 1600, і половина з них уже забезпечена була самою передплатою. Ми зібрали стільки грошей, що могли оплатити видання і «Віку», і повісті Левицького» (Єфремов, 2011, с. 449–450).

Після такого успіху почали зростати плани роботи видавництва. С. Єфремов зазначав: факт, що цензура дозволила збірник «Вік» і повісті І. Нечуя-Левицького, свідчив про те, що в цензурі відбулися певні зміни. Матеріальний же успіх дав надію на те, що в Україні з'явився читач, для якого є цікавою україномовна книжка. Все це змінило радикальним чином ситуацію в книговиданні, ту, яка була, коли молодь починала справу, і та, яка трапилася після тріумфу з «Віком» та повістями І. Нечуя-Левицького.

Успіх, який прийшов після виходу поетичної збірки «Вік», примусив членів видавничого гуртка, подумати про друге, ґрунтовно перероблене її видання. А оскільки з'явилися вільні матеріальні ресурси, С. Єфремов із друзями вирішили зробити «Вік» першим томом антології, де другий і третій том буде присвячено українській прозі, а четвертий — драматургії. На цьому їхні плани не завершилися, було вирішено видати серію творів українських письменників «Українська бібліотека». Спогади засвідчують, що планувався вихід повних зібрань творів окремих письменників. С. Єфремов називає їхні імена — І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О. Кониський. У молодих видавців «промайнула вже тоді й ідея періодичних збірників, які хоч до якоїсь міри могли б замінити собою український журнал, даючи поряд з художніми творами й літературні огляди, хроніку життя тощо. Не треба додавати, що не забули ми й про давню серію народних брошур і засипали ними, як і попереду, цензуру. Забігаючи трохи наперед, скажу тут тільки, що наші плани справдились тільки часті: більшість розбилася об звичайні цензурні перетики або в цілому, або в частинах» (Єфремов, 2011, с. 453). Четвертий том, присвячений драматургії, так і не вийшов.

Успіх у роботі видавництва загострив питання організаційного характеру. С. Єфремов згадував, що постала потреба розібратися, що представляє собою видавництво. Досі це був невеликий гурток однодумців. Він працював незалежно ні від кого. У Раді ж Всеукраїнської Організації їх називали видавничою комісією. Член Ради О. Лотоцький регулярно інформував її про плани видань. Настав час і звіди стали надходити невеликі кошти на видання, зокрема й на випуск «Віку»: «Але нам, принаймні в більшості, ці стосунки не здавались якимись формальними; ми на їх дивились просто як на натуральну кооперацію в одній з ділянок національної справи, яка анітрохи не позбавляла нас нашої незалежності. Інакше дививсь на ці стосунки один Лотоцький, — може, через те, що з усіх нас він один стояв близько до організації й був членом Ради, — отже, не тільки знав краще за решту настрої радян, а до якоїсь підпадав і під вплив їхній, почував на собі ту громадську дисципліну, од якої були вільні ми» (Єфремов, 2011, с. 454). Зі спогадів зрозуміло, що позиції С. Єфремова і О. Лотоцького з цього питання суттєво розходилися. І. Гирич не безпідставно допускає, що «саме різницею в поглядах на інституційну особливість видавництва С. Єфремов вважав однією з причин розходжень, які призвели до від'їзду О. Лотоцького в Петербург (щоправда останній не згадує про це в своїх мемуарах)» (Гирич, 2011, с. 49).

С. Єфремов, відстоюючи власні позиції, мав опору в особі О. Кониського. Останній потроху розчаровувався в діяльності Української Організації. Очевидно, його не влаштовував її склад, особливо представлений у Раді. Він вважав, що надто потужне втручання Ради у видавничу діяльність може зашкодити видавництву. Спогади С. Єфремова засвідчують: «Справу з нашою організацією ми врешті вирішили компромісом. Ми визнали себе незалежним видавничим гуртком, який працює цілком самостійно надалі, але, вважаючи на те, що досі стосунки не були означені, зроблене все до цього часу визнати за власність організації. Надалі ми з свого вибору мали вести видавничу справу паралельними шляхами — що на власну руч, не питаючись дозволу й не даючи звідомленні, а що на вже придбані попередю видавництвом кошти, і в цій частині ми повинні повідомляти Раду про свої заміри й робити тільки по її ухвалі, а також подавати звідомлення. Для зносин з Радою мав бути при Раді один наш член, що мав замінити Лотоцького за виїздом його до Петербурга. Обрано було мене; Рада згодилась прийняти мене, хоч я й не мав як студент і молодший од 25 років на те права, до організації, «вважаючи на особисті заслуги, — і я з осені 1900-го року став беззмінним членом Ради, опріч тих часів, звісно, коли сидів за ґратами» (Єфремов, 2011, с. 454–455).

Приблизно в цей час видавничий гурток став називатися «Видавництвом «Вік». Окрім видавничої діяльності видавництво стало активно займатися пошуками коштів. С. Єфремов сумнівався, що Рада буде продовжувати фінансування видавництва. Він допускав, що Рада може забрати зароблені кошти, адже принципово вони стали власністю організації. Почався процес пошуку нових коштів. Автор мемуарів пригадує в цьому зв'язку розмови з письменником О. Кониським: «Пам'ятаю свої довгі з цього приводу розмови з О. Я. Кониським; пам'ятаю, що кінець кінцем, після всяких планів, він сказав мені: «Не журіться, кошти будуть». Саме тоді він продав спільний з дружиною дім на Безаковській і, поділившись, мав свої гроші і, хоч проживав у будинку жінчиному, на Маріїнсько-Благовіщенській, але шукав, щоб купити десь на передмісті невеличкий будинок, і вже мав щось на увазі на Шулявці. Пригадую також, що коли ця купівля була вже вирішена, то він сказав: «Ну, тепер видавництво матиме і помешкання, і кошти». Все це дає мені підставу думати, що Кониський хотів був своїми коштами підперти видавництво. Але ця розмова була в понеділок, а в четвер Кониського не стало...» (Єфремов, 2011, с. 455–456).

Смерть досвідченого порадника О. Кониського, переїзд О. Лотоцького до Санкт-Петербурга та Ф. Матушевського до Дорпата, де його було поновлено на навчання в університеті, на перший погляд, суттєво послабили гурт працівників видавництва. Однак похорони О. Кониського, які С. Єфремов вважає «першою прилюдною маніфестацією національного змісту в Києві» (Єфремов, 2011, с. 456), призвели до того, що вже восени 1900 року видавничий гурток суттєво поповнив свої втрати і налічував понад десяток активних працівників. Мемуарист називає їхні імена: Г. Берло, Я. Шульгин, Ол. Грушевський, М. Оппоков, М. Павловський, М. Страшкевич, В. Прокопович, Ю. Квасницький. До того ж, у видавництві виникла ідея залучити до фінансування видавництва й українців поза межами Києва, створивши спеціальну групу членів-вкладників, які платили видавництву невелику суму (10 крб. на рік) і отримували за ці кошти всі книжки, що виходили у «Віці».

Спогади розкривають особливості роботи видавництва «Вік» у нових умовах, що склалися на початок ХХ ст.: «Ми збиралися більшим гуртом (найчастіше на нашій спільній з Вол. Дурдуківським квартирі на Подолі, а потім Кадетському пр., або у Г. Берло та Я. Шульгина) більше розмовляли, але фактично робота лишалась на плечах тих самих працівників (Доманицький, Дурдуковський і я). Ближче до роботи стали тільки Прокопович, тоді молодий студент, Страшкевич та Квасницький; решту ж ми потроху розгублювали, поки до революції 1905 р. й зовсім розгубили. На превеликий жаль і тугу, по 1901 р. одійшов безпосередньо од праці і Вітер: занедужавши, він мусив виїхати

з Київа й того часу брав участь у нашій роботі тільки здалека» (Єфремов, 2011, с. 456–457).

Ще восени 1900 р. С. Єфремов із друзями вирішили зібрати матеріал до прозового «Віку», який планували видати у двох томах. Авторіві мемуарів запам'яталося, що О. Кониський незадовго до смерті встиг написати для цього життєпис Ю. Федьковича. С. Єфремов одержав від старого письменника зшиток, де був текст біографії буковинця. Цей червоний зшиток вони використали для життєписів й інших письменників. Далі робота продовжувалася вже без О. Кониського. Методологія формування двотомника лишалася такою, якої її апробували при створенні тому поезії: спершу склали список авторів, поділили між собою й вибирали тексти, які б підійшли для «Віку», а потім перечитували їх гуртом. Значна частина цієї праці лягла на автора мемуарів, йому дісталася також і вся редакторська робота. Цим же складом був упорядкований перший з низки періодичних збірників, котрий пізніше з'явився в понівеченому цензурою вигляді, присвячений пам'яті О. Кониського. Однак, як зізнавався в мемуарах С. Єфремов, «все-таки найбільше уваги притягав і найбільшої вимагав роботи «Вік». Та й клопоту завдав він нам чимало і знов викликав пристрасти в літературних і взагалі українських кругах. Особливо чимало обурення викликав інцидент з непоміщенням у «Вікові» наших модерністів з Кобилянською на чолі» (Єфремов, 2011, с. 456).

«Вік» було підготовлено в першій половині 1901 р. Він складався з трьох величезних зшитків і був надісланий до Санкт-Петербурга О. Лотоцькому, який уже на той час працював у російській столиці. Щоправда, С. Єфремов сумнівався, чи справді це було саме в першій половині 1901 року, про що свідчить знак питання в спогадах біля цієї дати. О. Лотоцький подав тритомний рукопис до цензури. На той час віковики вже мали значний досвід роботи з цією інституцією. Практика взаємин із цензурою їх дечого навчила. Вони знали, що товстіші рукописи мають більше шансів пройти цензуру, «і тому ми свідомо натуляли всякого мотлоху, який потім перед друком, і викидали. З «Віком» вийшла, власне, цікава з цензурного погляду історія. Цензор Тучинський, побачивши устрашліві фоліянти і розглянувши їх поверхово, сказав був Лотоцькому: «Дивуюсь я вам: навіщо і кому ви цю нісенітницю маєте друкувати» — і дозволив цю «нісенітницю». Потім, коли він побачив ту «нісенітницю» надрукованою, йому довелося змінити думку й признатись, що він прогавив те, чого не слід було пускати» (Єфремов, 2011, с. 457). Однак поки тритомник не вийшов, то О. Лотоцькому довелося мало не щодня ходити в «Главное управление по делам печати» або до цензурного комітету, про перебіг подій він регулярно в листах сповіщав своїх побратимів у Києві. Полегшення прийшло лише тоді, коли було отримано дозвіл на видання.

С. Єфремов у спогадах зазначав: «Всі три томи «Віку» також і передплатою, і в продажу розходилися дуже добре і принесли нам вже власну матеріальну підставу для видавництва. Все, що виходило далі, оплачувалося тим прибутком, що дав «Вік», і роки 1901 — 1905 можна вважати за апогей нашого видавництва» (Єфремов, 2011, с. 458).

Пізніше в Україні виникли нові видавництва, а «Вік» перестав бути монополістом української видавничої справи. Змінилося й особисте життя автора мемуарів. Його захопили інші проекти. Він не мав можливості віддавати вільний час лише «Вікові». Історію видавництва продовжили писати інші.

Висновки

Написані понад 100 років тому мемуари С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)» розкривають суб'єктивне бачення автором історії створення одного з перших на Наддніпрянщині українського видавництва «Вік», передають роль відомих громадських діячів у його діяльності, відтворюють імена авторів та окремі книжки, які побачили світ у ньому на рубежі XIX — XX ст.

Ідея створити видавничо-літературний гурток, який згодом перетворився у видавництво з назвою «Вік», з'явилася у середовищі київських семінаристів. Помітний вплив на них і, зокрема, на С. Єфремова справив О. Кониський, український письменник, один із тих, хто стояв біля витоків Всеукраїнської політичної організації, до якої приєдналася й київська Громада. На зібраннях цієї організації С. Єфремов неодноразово чув виступи О. Кониського, який пропонував створити українське видавництво. Він же дав 75 карбованців, що стали стартовим капіталом видавництва.

У налагодженні роботи видавництва багато важила організаційна діяльність. С. Єфремов окреслював локації, на яких збиралися молоді люди, щоб обговорити плани на майбутнє й оперативні заходи. Особливо цінною є інформація в спогадах, про людей, що були залучені до роботи видавництва (на ранніх етапах — В. Доманицький, О. Лотоцький, брати Пилинські, О. Грушевський, Д. Антонович, О. Рагозинський, Давидов, Примаченко, О. Гавриш та ін.). Пізніше — Ф. Матушевський, В. Бачинський, В. Дурдуковський, В. Прокопович. Восени 1900 року у видавництві «Вік» працювали: Г. Берло, Я. Шульгин, Ол. Грушевський, М. Оппоков, М. Павловський, М. Страшкевич, В. Прокопович, Ю. Квасницький.

Апогеєм роботи видавництва була підготовка і випуск поетичної збірки «Вік». А потім ще трьох томів, доповненого поетичного тому та двох томів прози.

Видавництво «Вік» стало провідним в Україні й функціонувало до 1919 року, коли його заборонила більшовицька влада.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Галич, О. (2022). Цензура та цензори в спогадах Сергія Єфремова. *Український інформаційний простір*, 1(9), 162–173. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257213](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257213)
- Гирич, І. (2011). Передмова. В С. Єфремов, *Щоденник. Про дні минулі: спогади* (с. 6–56). Темпора.
- Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі: спогади*. Темпора.
- Ковалів, Ю. І. (Упоряд.). (2007). «Вік. 1798–1908». В *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1, с. 184–185). Академія.
- Тимошик, М. С. (2007). *Історія видавничої справи* (2-ге вид.). Наша культура і наука.
- Хоню, В. В. (2000). *Діяльність видавництва «Вік» (1894–1919). Становлення видавничої галузі в Україні* [Дисертація кандидата філологічних наук, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»].

REFERENCES

- Halych, O. (2022). Tsenzura ta tsenzory v spohadakh Serhiiia Yefremova [Censorship and Censors in Serhii Efremov's Memories]. *Ukrainian Information Space*, 1(9), 162–173. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257213](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257213) [in Ukrainian].
- Hyrch, I. (2011). Peredmovva [Preface]. In S. Yefremov, *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories] (pp. 6–56). Tempora [in Ukrainian].
- Khoniui, V. V. (2000). *Diiialnist vydavnytstva «Vik» (1894–1919). Stanovlennia vydavnychoi haluzi v Ukraini* [Formation of the Publishing Industry in Ukraine] [PhD Dissertation, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»] [in Ukrainian].
- Kovaliv, Yu. I. (Comp.). (2007). Vik. 1798–1908 [Age. 1798–1908]. In *Literaturoznavcha entsyklopediia* [Literary Encyclopedia] (Vol. 1, pp. 184–185). Akademiia [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of Publishing] (2nd ed.). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories]. Tempora [in Ukrainian].